

Preseneča, da se ob dokumentu o kritični analizi političnega sistema ni govorilo o človekovem okolju, v katerem politični in ekonomski sistem (ne)funkcionira. Gospodarska kriza se kaže tudi po tem, kako sistem varuje okolje in njegove naravne in gospodarske dobrine!

Kaj nam pomaga še tako izpopolnjena zasnova političnega in ekonomskega sistema, če njegovo osnovo, prostor in okolje spodjeda onesnaženost, pri čemer ta planetarna rja nima zgolj zdravstvenih, tehnoloških, prostorskih in drugih vidikov, ampak tudi globoke socialne, družbenoekonomske in politične posledice ne le na človeka in množice, temveč tudi na političnoekonomski sistem, ki je to dopustil.

Alternativa stanja, kakršno je, je po mojem nazaj k moralnim vrednotam, ki so nekoč označevale Slovence, tj. varčnost, čistost, delavnost itd. Ta alternativa pomeni perspektivo. Ostati na pol pota pomeni moralizirati. Sožitje okolja s človekom je v bistvu občutljiv sistem, ki se hitro vznemiri in povratno vpliva na sožitje.

Torej je poleg prve alternative našega družbenega razvoja *bolje in sploh delati*, še druga alternativa, *razumeti družbo in okolje kot skupnost in sistem interesov*, pri čemer naj bi vsakega plana ne začeli uresničevati s posameznimi (lokalnimi) interesi v prostoru, temveč najprej s splošnimi in šele nato, če naravne danosti prostora in okolja to dopuščajo, dati možnost posebnim interesom, nikakor pa to zaporedje obrniti v lokalni egoizem, sicer zaradi stanja okolja ne bomo več govorili o varstvu okolja, temveč o reševanju človeka pred takim okoljem.

MATJAŽ JEŽ

Vplivi ekološke degradacije okolja na naravno dediščino

Moj namen je, da na našem simpoziju posvetimo pozornost tudi posebnemu poglavju varstva okolja, to je varstvu naravne dediščine v povezavi z različnimi procesi degradacije okolja. To se mi zdi še posebej potrebno, ker se vprašanja varstva okolja pogosto reducirajo na ozko omejeni tehnokratski pristop in na relacijo varstva človeka pred človekom, medtem ko dobiva prizadevanje za varstvo narave pred človekom prizvok nekakšnega larpurlatizma. To je seveda rezultat nerazumevanja ekološkega koncepta okolja, kajti zaradi povratnih učinkov pomeni tudi varstvo narave in naravne dediščine predvsem varstvo človeka, njegove eksistence in kvalitete življenja.

Za razumevanje problematike varstva naravne dediščine se mi zdi potrebno najprej osvežiti pojem naravne dediščine in šele nato začeti analizirati vplive nanjo.

Temeljna načela pojmovanja naravne dediščine in odnosa človeštva do nje je opredelila že stockholmska deklaracija (Deklaracija konference Združenih narodov o človekovem okolju, Stockholm 1972), ki v načelu št. 2 pravi, da je potrebno naravna bogastva, vključno z zrakom, vodo, zemljo, floro in favno, in še posebej značilne vzorce naravnih ekosistemov, s pravilnim načrtovanjem in upravljanjem varovati za dobro sedanjih in prihodnjih rodov. V načelu št. 4 pa deklaracija

poudarja, da mora obvarovanje narave s prvobitnim življenjem v njej postati pomembno pri načrtovanju ekonomskega razvoja.

Na osnovi te deklaracije je dve leti kasneje nastala mednarodna konvencija, ki jo je Jugoslavija tudi ratificirala (Zakon o ratifikaciji konvencije o varstvu svetovne naravne dediščine, Ur. l. SFRJ, št. 56/74).

Po tej konvenciji so mišljene kot naravna dediščina fizične in biološke formacije ali skupine teh formacij, ki imajo iz estetskega ali znanstvenega vidika izredno splošno vrednost ali so habitat ogroženih živali in rastlin ter imajo z znanstvenega, estetskega in konservatorskega vidika izredni splošni pomen.

Temeljna načela pojmovanja, vrednotenja in varstva naravne dediščine iz navedenih dokumentov sta povzeli tudi Ustava SFRJ (Ur. l. SFRJ, št. 9/1974) in Ustava SR Slovenije (Ur. l. SRS, št. 6/1974), ki na primer v čl. 104 pravi: »Posamezna krajinska območja in predmeti narave, značilnosti slovenske obale, rastlinski in živalski svet, območja, ki so namenjena za rekreacijo, morje in morska obala, reke, potoki, jezera in njihova obrežja, studenci in talna voda ter zrak, so pod posebnim družbenim varstvom.«

Za teorijo in prakso varstva naravne dediščine v Sloveniji je pomemben tudi Zakon o varstvu naravne in kulturne dediščine (Ur. l. SRS, št. 1/1981), ki opredeljuje naravno dediščino kot: nepremičnine, premičnine in njihove skupine, območja in posamezne dele narave, ki imajo za SR Slovenijo ali za njeno ožje območje kulturno, znanstveno, zgodovinsko ali estetsko vrednost.

Naravna dediščina so predvsem: geološke tvorbe, nahajališča mineralov in fosilov, gemorfološke oblike, površinski in podzemeljski kraški pojavi, soteske in tesni, ledeniki in oblike ledeniškega delovanja, izviri, slapovi, brzice, jezera, močvirja in barja, potoki in reke z obrežji, morska obala, redki in značilni ekosistemi, življenjski prostori rastlinskih in živalskih vrst, reliktna, endemična, redke in značilne živalske vrste, drevesa, krajinska območja, razgledišča in izletišča, gorski vrhovi, objekti vrtna arhitekture in oblikovane narave.

Nadalje poudarja zakon, da je skrb za ohranitev dediščine pravica in dolžnost slehernega občana in da se interes varstva uresničuje predvsem s procesom družbenega in prostorskega načrtovanja.

Nekoliko daljši, predvsem s pravne plati utemeljen uvod, se mi je zdel potreben zato, da bi lažje dojeli vse strokovne, moralnoetične in pravne vidike konflikta, ki se poraja med deklarativnim in normativnim odnosom družbe do okolja ter med vsakodnevno prakso, v kateri ugotavljamo, da je stanje okolja vedno slabše in da nepovratno izgublamo naravne znamenitosti.

Analiza

V analizi bomo razčlenili pglavitne dejavnike degradacije okolja in njihov vpliv na naravno dediščino, in to na osnovi nekaterih konkretnih podatkov z območja severovzhodne Slovenije.

Za namene tega simpozija lahko dejavnike degradacije okolja ob upoštevanju njihovega vpliva na naravno dediščino razdelimo v naslednje skupine:

1. onesnaževanje ozračja
2. akustično onesnaževanje
3. onesnaževanje voda
4. regulacija vodotokov in izsuševanje močvirij
5. agromelioracije, komasacije in uporaba biocidov v kmetijstvu.

1. Onesnaževanje ozračja

Onesnaževanje ozračja je danes osnovni ekološki problem industrijskega sveta. Sestavine in viri onesnaženja so zelo številni in jih tukaj ne bomo podrobno navajali. Skupni učinek aeropulutantov se kaže predvsem v pojavu umiranja gozdov, s tem pa tudi vseh rastlin in živali, ki so vezane na gozdni ekosistem.

Za Slovenijo je značilno, da je po najnovejših podatkih poškodovanih že več kot 50% vseh gozdov. Na nekaterih ožjih območjih je stanje še slabše. Tako sta na primer na območju gozdnega gospodarstva Slovenj Gradec od skupne površine 60.000 ha kar dve tretjini gozdov, torej 40.000 ha močno poškodovanih, povsem zdravega gozda pa sploh ni več.

Ker je velik del naše naravne dediščine vezan na gozdove, problem umiranja gozdov ne ostaja le gozdarski ali gospodarski, ampak tudi izrazito naravovarstveni problem. Ne moremo namreč prezreti, da propadajo gozdovi v Triglavskem narodnem parku, v krajinskem parku Zgornja Mežiška dolina in na Pohorju (Regijski park v pripravi). Umira tudi večina od skupno 173 gozdnih rezervatov s skupno površino več kot 9000 ha. Med njimi je gozdni rezervat na Boču, ki je pravi botanični biser in eno najpomembnejših botančnih nahajališč južne Evrope sploh.

Najpomembnejši onesnaževalci ozračja in s tem glavni povzročitelji umiranja gozdov so seveda znani. To so Jeseniški, Zasavski, Celjski, Mežiški in Mariborski industrijski bazen, Tovarna glinice in aluminija v Kidričevem ter termoelektrarne v Trbovljah in Šoštanju. Načrtuje se tudi gradnja dveh novih velikih onesnaževalcev v naši bližini, termoelektrarna Plomin v Istri in Milje v Italiji. Zato lahko sklenemo, da je poglavitni onesnaževalec ozračja v Sloveniji energetska industrijski kompleks.

Če dodamo, da naša industrija porabi kar 80% energije, postane jasno, da je predvsem v sanaciji in prestrukturiranju industrije največji del odgovora na vprašanje, kako zmanjšati aeropolucijo in kako rešiti gozdove in vse, kar je ekološko povezano z njimi.

Poseben problem varstva naravnih znamenitosti pred onesnaženjem je varstvo mestnega zelenja. Kot primer navajam mariborski mestni park, ki je zaradi svojih dendoloških, arhitektonskih, krajinskih in zgodovinskih razlogov zavarovan kot spomenik oblikovane narave. Kljub skrbni negi opažamo v zadnjih letih pospešeno sušenje drevja zaradi onesnaženega ozračja. Rešitev je celovita sanacija onesnaževalcev mestnega ozračja, saj poleg industrije zelo vplivajo promet in pozimi sistemi za ogrevanje.

2. Akustično onesnaževanje okolja

Tudi akustično onesnaževanje okolja se pojavlja kot resen problem pri varstvu naravne dediščine, in to predvsem pri varstvu višje razvitih živali, kot so na primer ptice in sesalci. To se je okrepilo predvsem v zadnjih dveh desetletjih z izrednim razmahom gradnje gozdnih kamionskih cest in uporabe mehanizacije v gozdarstvu ter z razvojem gorskega, letnega in zimskega turizma.

Pri tem je treba poudariti, da so živali večinoma občutljive za dosti nižje jakosti kot so dovoljene za človeka v rekreacijskem območju in tudi za nižje kakor višje frekvence, ki leže zunaj slušnega polja človeka. Zato je treba za območja zooloških rezervatov oblikovati posebno stroga merila zaščite pred hrupom.

Kot konkretno obliko zaščite živali pred hrupom smo razvili posebno obliko načrtovanja prostora, imenovano cono miru, ki je opredeljena s funkcionalnimi in terminskimi parametri. Tako je za območje vzhodnega Pohorja že izdelan program oblikovanja con miru, ki temelji na izločanju nekaterih cest iz javnega prometa, ter omejitvev in časovna prerazporeditev gozdarskih in drugih del v tisti letni čas, ko so živali za hrup najmanj občutljive.

3. Onesnaževanje voda

Po obsegu in učinku je ta oblika degradacije okolja a drugem mestu, takoj za onesnaževanjem ozračja. Vse večje reke Slovenije so onesnažene do tretje oziroma četrte stopnje. Nekatero od njih, kot sta Drava in Mura, pritečejo močno onesnažene že iz sosednje Avstrije. Svetla izjema je Soča v zgornjem delu, kjer je zaščiten v sklopu Triglavskega narodnega parka.

Izdelanih je bilo že veliko sanacijskih programov za posamezne onesnaževalce voda, ki pa so bili večinoma neuspešni. Zgrajenih je bilo tudi na desetine čistilnih naprav, zlasti za industrijske odpadne vode, ki pa niso v pogonu, saj so bile zgrajene samo kot kamuflaža za inšpekcijske službe ob tehničnem prevzemu objektov. Najbolj znani poskusi sanacije onesnažene vode so poskusi rešitve reke Reke, ki povsem onesnažena teče skozi svetovno zanimive Škocjanske jame, onesnažujeta pa jo lesnopredelovalna in kemična industrija v Ilirski Bistrici. Vsi dosednji pritiski javnosti za sanacijo te reke so bili neuspešni. Med redke primere uspešne sanacije lahko uvrstimo rudnik svinca v Mežici in reko Mežo. Vzoren primer imamo tudi v Mariboru, Mariborsko livarno. Svoje tehnološke vode čisti tako učinkovito, da v njih gojijo akvarijske ribe.

S stališča varstva naravne dediščine je možna za naše reke samo ocena: katastrofalno. Enaka je tudi napoved na osnovi trendov, saj se stanje iz leta v leto slabša. Morda nas bo k čiščenju voda prisilila vsaj nujnost, ki se poraja iz neuporabnosti onesnažene vode za komunalne, rekreacijske, tehnološke in kmetijske namene in celo kot se je pokazalo pri Savi in Muri, za energetske izrabo, saj je bil postavljen jasen pogoj, da je treba obe reki temeljito očistiti, preden bi lahko začeli graditi elektrarne.

4. Regulacija vodnih tokov in izsuševanje močvirij

Popolno sliko stanja naravne dediščine naših voda ter vodnih, obvodnih in močvirskih ekosistemov dobimo šele s kombinacijo predhodno obravnavanega onesnaževanja in z degradacijo, ki jo pomenijo regulacije in izsuševanja. Oba procesa skupaj sta namreč privedla do stanja, za katero je značilno, da smo skoraj v celoti izgubili naravne vode. Prekinili smo naravne hidrološke procese, izgubili vodne ekološke sisteme z značilnimi rastlinskimi in živalskimi vrstami in izmaličili značilno obvodno pokrajino.

Značilni primeri tako izgubljenih rek so: na primer Drava, ki je v celoti podrejena hidroenergetski izrabi in je pri Mariboru onesnažena do tretje stopnje. Podobno je s Pesnico, Ščavnico in Ledavo, ki so regulirane brez upoštevanja osnovnih ekoloških, naravovarstvenih in krajinskoestetskih zakonitosti. Ohranili so se le še fragmenti starih strug omenjenih rek, ki jih danes varujemo kot naravne rezervate.

Podobno se je zgodilo z močvirji v nekdanjem poplavnem pasu rek. S spremembo vodnega režima so izgubile možnost za uspevanje redke močvirske rastline. Značilni primer je močvirska logarica (*Fritillaria meleagris*), ki je v Sloveniji zavarovana rastlinska vrsta pa so bila kljub temu preorana njena rastišča v bližini Ptuja.

Ena od posledic izsuševanja je tudi splošno poslabšanje življenjskih razmer za vodne in obvodne ptice. Tako se je na primer v Sloveniji zmanjšala prehrabena kapaciteta okolja za belo štokrlo (*Ciconia ciconia*), tako da je v zadnjih petnajstih letih padel prirastek mladičev za 100%.

Mnoge močvirske ptice so ptice selivke in zavarovane tudi z mednarodno konvencijo o varstvu ptic selivk in konvencijo o varstvu njihovega življenjskega okolja. Zato so naši regulacijski posegi pogosto v nasprotju tudi z mednarodnimi normami.

Razlog za dosedanje neustrezno ravnanje je preozko in tehnokratsko obravnavanje vode. Voda namreč ni samo fizikalna kategorija, samo H₂O, in vodni tok ni samo akvadukt. Vodo je treba obravnavati kot nenadomestljiv vir življenja vsem živim bitjem, tudi divjim rastlinam in živalim, kot specifični in zelo občutljivi ekološki sistem in kot sestavni del celotne pokrajine. To mora biti osnova za spremembo koncepta načrtovanja regulacij pri vodnogospodarskih podjetjih.

Eden največjih dejavnikov degradacije vodnih ekoloških sistemov je gradnja hidroenergetskih objektov. Skoraj v vsej Jugoslaviji je to stalno vroča tema. Poglejmo samo primer reke Tare v Črni gori ali Soče v Sloveniji. V Zadnjem času se aktualizirajo vprašanja izgradnje verige HE na Savi in Muri.

Ker smo vplive HE na naravno dediščino podrobneje obdelali na simpoziju v Ljubljani 1984 (Matjaž Jež, *Geographica Slovenica* 15, Ljubljana 1984), jih tukaj samo omenjamo.

5. Agromelioracije, komasacije in uporaba biocidov v kmetijstvu

V popolnem nasprotovanju s tradicijo in tudi nekaterimi današnjimi prepričanji je sodobno kmetijstvo postalo pomemben dejavnik rušenja ekološkega ravnotežja in uničevanja naravne dediščine celotnih pokrajin. V Sloveniji poznamo te pojave zlasti v nižinah Pomurja, Podravja in Posavja, v zadnjih letih pa tudi v Vipavski dolini.

Negativni vplivi izvirajo predvsem iz oblikovanja velikih monokulturnih kompleksov, zaradi katerih se krčijo zadnji ostanki nižinskih gozdov in živih mej. Enako pomembni parameter degradacije je tudi totalna uporaba biocidov. Končni rezultat takih procesov je nastanek ekološko nestabilne in mrtve monokulturne pokrajine, imenovane tudi kulturna stepa.

Tako so iz večjih predelov Podravja in Pomurja že izginili nižinski ekološki sistemi z značilnimi rastlinskimi in živalskimi vrstami, od katerih imajo mnoge značaj ogroženih ali celo zavarovanih vrst.

Sklepna ugotovitev

Pri analizi vsakega od naštetih virov onesnaževanja in degradacije naravnega okolja smo ugotovili, da je treba človekove posege uskladiti z ekološkimi značil-

nostmi danega okolja. Zato je ta misel tudi sklepna misel referata in alternativa nadaljnega razvoja. Pokazalo se je tudi, da izvira večina težav iz energetsko-industrijskega, vodnogospodarskega in agrarnega kompleksa dejavnosti.

Zato nosijo te dejavnosti glavno odgovornost za sedanje katastrofalno stanje okolja in bodo morale nositi glavno breme sanacije, ki se mi zdi možna le ob temeljiti spremembi odnosa do okolja in do koncepta družbenega razvoja sploh.

V koncept razvoja moramo namreč vključiti tudi okolje kot enakovredni, pa čeprav pogosto omejitveni dejavnik razvoja.

PETER NOVAK

Kam gremo, kaj hočemo?

(Marksistična misel, realna pota socializma, okolje in kakovost življenja)

Danes potekajo po vsem svetu razprave o nadaljnjem razvoju človeštva v celoti kot tudi o njegovih posamičnih delih. Pri tem lahko ločimo dve glavni smeri: razvoj »zapadnih kapitalističnih dežel« in razvoj »vzhodnih socialističnih dežel«. Razvoj neuvršenih dežel pa je zelo neizrazita mešanica obeh navedenih smeri. Ljudje, ki živijo v eni teh dežel, imajo bistveno različen življenjski standard. V večini primerov je pogojen z zgodovinskimi razvojem dežele (bolje rečeno: pogojen je s količino kapitala in naravnih bogastev, ki jih je dežela uspela pridobiti v preteklosti na kakršenkoli način), z razpoložljivimi produkcijskimi sredstvi in socialnim poreklom.

Ob tem lahko ugotovimo, da je v večini evropskih držav dosežena zelo visoka socialna varnost, rešena so osnovna vprašanja oskrbe s hrano in energijo.

Družbeni dohodek na prebivalca stalno narašča, z njim pa tudi potrošnja surovin, poraba energije in degradacija naravnega okolja.

Normalno je torej, da si v določenem trenutku postavimo vprašanja, ki so pomembna za vsakega človeka, ki živi na tej zemlji, in še posebej za nas: Kam gremo? Kaj hočemo? Kaj je kakovost življenja? Kaj storiti, da bo življenje srečno?

Preden bomo skušali odgovoriti na našeta vprašanja, si oglejmo nekatere razvojne značilnosti družbe v celoti. Razvoj lahko opredelimo kot spremembe v biosferi in uporabo mrtvih, živih, finančnih in človeških resursov, da bi zadostili potrebam človeka in izboljšali kakovost življenja. V intenzivnosti teh sprememb in njihovi obliki se kažejo zelo različni pristopi, ki so odvisni od danega zgodovinskega trenutka oziroma razmerja sil v družbi.

Klasični model zapadnih ekonomij je pojmoval in pojmuje še danes kot centralno točko razvoja ekonomski sistem in njegove institucije. Razvoj človeka kot osebnosti je bil v začetku razvoja le sekundarnega pomena. Predstavlja le servis za ekonomski sistem – stroj. Od tu prihaja zelo zgodovna oznaka za delovne ljudi – delovna sila. Ta razvoj je zasnovan na predpostavki, da je uspešen ekonomski sistem prvi pogoj za doseganje vseh drugih vidikov človekove blaginje. Pri signalih nevarnosti, npr. zaradi preobremenitve okolja, se vsa pozornost usmeri na zmanjšanje ekscesov, ne pa na spreminjanje temeljnih odnosov med naravo in družbo. To je lastnost vseh družb, katerih ekonomska moč je večja kot